

אור לר"ח מנחם אב, תשס"ג

לענין בדיקת חמץ וביטול חמץ

המנהג הנפוץ בכל התפוצות הוא שבודקים את החמץ באור לי"ד ניסן, ואומרים "כל חמירא" שמבטל את כל מה שברשותו אבל אינו ידוע לו, ולמחרת בשעת ביעור החמץ אומרים עוד הפעם "כל חמירא" לשם ביטול כל החמץ שברשותו, בין שידוע לו בין שאינו ידוע לו. ואם לא בדק וביטל, הרי זה עובר בכל יראה ובל ימצא. והנה התנא של המשנה הראשונה במס' פסחים מזכיר רק בדיקה ואין שום זכר לביטול, והר"ן לריש פסחים כתב שלפי תנא זה אמנם הכל תלוי בבדיקה וביעור ולא בביטול. אולי בימי האמוראים, כפי שמוכח בפסחים ו' ע"ב, חידשו רב יהודה בשם רב, ורבא, שבנוסף לבדיקה צריך שיבטל שמא ימצא גלוסקא יפה ויאכלנה. והר"ן שם כותב שמד"א סגי בבדיקה או ביטול, ומה שהצריכו חכמים גם שניהם, בדיקה וביטול, הוא מחשש שמא ימצא גלוסקא יפה. ובתפארת ישראל למשנה זו כתב שמדאורייתא ביטול בלבד מספיק, וחכמים הוסיפו בדיקה מחשש גלוסקא יפה, אבל בדיקה בלבד לא מהני. ובדברים הבאים נתמקד על היחס שבין בדיקה לביטול, ובמיוחד על מהות ביטול חמץ.

משנה ריש פסחים: אור לי"ד בודקין את החמץ וכו', וברש"י ד"ה בודקין כתב, "שלא יעבור עליו בכל יראה ובל ימצא". וברע"ב שם הוסיף, וז"ל: "אית דמפרשי טעמא דבדיקה כדי שלא יעבור על כל יראה ובל ימצא אם יהיה חמץ בכיתו בפסח. ואע"ג דבכטול בעלמא סגי, חיישינן שמא ימצא גלוסקא יפיה וימלך על ביטולו ויחשוב עליה לאכלה ויעבור עליה על כל יראה ובל ימצא, הלכך בודקין את החמץ כדי לבערו מן העולם, כלומר, שצריך לבדוק מכיון שא"א לסמוך על ביטול מאחר שיבוא לידי מחשבה חדשה שתבטל את מחשבתו הראשונה אם ימצא גלוסקא יפה. וכ"כ בתוספות יום טוב שם, וז"ל: "כלומר, דכמו שבביטול בעלמא דהיינו בלב שיחשוב בלבו כאילו הוא עפר סגי בכך. אע"פ שלא הוצא בשפתיו כלום ה"נ במחשבה בעלמא חוזר מביטולו וזוכה בה דמחשבה מבטלת מחשבה". משמע מדברי שניהם שביטול לא סגי שמא ימלך על הביטול.

ובגליון התורני "מבקשי תורה אור אפרים" סי' ט' הביא קושיא על הברטנורא מאחרון אחד, שהלא בפסחים ו' ע"ב אמר רב: "הבודק צריך שיבטל, ושם מבואר שצריך לשניהם, לא רק בדיקה אלא גם ביטול, שמא ימצא גלוסקא וכו', ורש"י שם ד"ה ודעתו עליה כתב, וז"ל: "משנה היא בעיניו וחס עליה לשורפה, ומשהא אפילו רגע אחד ונמצא עובר עליה בכל יראה ובל ימצא, אבל משבטלה אינו עובר, דלא כתב אלא תשביחו". מזה משמע ברור שלא כהרע"ב והתויו"ט, אלא שהביטול שביטל את החמץ בראשונה בעינה עומדת וא"א לסתור ולבטל את הביטול הזה ע"י מחשבה אח"כ כשמצא את גלוסקא היפה.

ולפע"ד נראה שאין כאן קושיא על הני תרי מדאני דאסא, שהאמוראים הנזכרים בסוגיא ו' ע"ב חולקים על תנא דמתניתין, שהתנא סובר שהמצוה היא רק בדיקה ואינו מזכיר ביטול כלל, כמ"ש הר"ן שאינו מצריך ביטול כלל, והאמוראים באו להוסיף ביטול לבדיקה, ולכן רש"י מבאר אליבא דאמוראים מדוע בדיקה לבד אינה מספיקה, ולהכי צריך ביטול, והחשש שמא ימצא גלוסקא יפה מוסב על חוסר הכח של בדיקה והצורך לביטול, שביטול מועיל להסיר את הסכנה של גלוסקא יפה אם לא יהיה רק בדיקה, אבל זה רק לשיטת האמוראים ואין הכרח כלל לקבוע שזוהי דעת רש"י עצמו שא"א לבטל את ביטול החמץ. והרע"ב והתויו"ט באים מהכיוון ההפוך, דהיינו, לפרש את המשנה שאינה מזכירה ביטול, והם סוברים (שלא כהר"ן) שמה שהתנא לא הזכיר ביטול הוא שזה מד"א ומוכן מעצמו וא"צ להזכיר מה שכבר ידוע לכל, והם מסבירים לפי התנא מדוע צריך לבדיקה אם כבר יש ביטול, והתשובה היא שמא ימצא וכו', והביטול לבד לא מספיק מאחר שאפשר לבטל את הביטול ע"י מחשבה חדשה כשימצא את הגלוסקא. ובאמת ייתכן שגם הם רש"י מסכימים שיכולים לבטל את הביטול ע"י מחשבת ביטול שנייה.

ובגליון הג"ל הביא שגם רבנו יצחק אלחנן הקשה על שיטת הרע"ב והתויו"ט, דא"כ הוא דאפשר לבטל ביטולו, מה הועילו חכמים בתקנתם, הלא כל הפוסקים כתבו טעם הבדיקה אחר הביטול הוא דלא יבוא לאכלו הפסח, ולא הזכירו

שטעם הבדיקה הוא שמא יחזור על ביטולו, אלא שמא יבא לאכלו, וז"ל: "ודאי נראה שהביטול של חמץ שהוא בלב עדיף משאר הפקר שהוא בפה."³¹

הנה דברים אלא של רי"א, "שהביטול של חמץ שהוא בלב עדיף משאר הפקר שהוא בפה" תמוהים, ויכולים להתפרש לא שבכלל אין מחשבה מבטלת מחשבה, אלא שיש מעלה וכח מיוחד לביטול חמץ שהוא בלב משאר הפקר בפה. והדבר הזה הוא חידוש וטעון הסבר.

ואולי יש לבאר שיטתו שבאמת בסקירה ראשונה אין שום סיבה שמחשבה אחת לא תבטל מחשבה שקדמה לה, שדין מחשבה כדין דיבור, ובקידושין נ"א ע"א הכלל של "אתי דיבור ומבטל דיבור" שנוי במחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש, והלכה כרבי יוחנן אתי דיבור ומבטל דיבור, וא"כ כה"ג גם נוכל לומר דאתי מחשבה ומבטל מחשבה. אבל זה ברור "דלא אתי דיבור ומבטל מעשה", כמו שמוכח שם, ועי' גם בגיטין ל"ב ע"ב ובשאר מקומות, וא"כ ודאי סביר לומר דאתי דיבור ומבטל מחשבה. וא"כ זה ההיפך ממ"ש רי"א שביטול בלב עדיף מביטול בפה.

אולם עי' בחידוש הרמב"ן לגיטין י"ח ע"ב לענין גט ישן, שכתב שאמרינן שחוזר ומגרש בו משנחתם, משום דלא אתי דיבורא (שמבטל את השליחות של הגט) ומבטל מעשה, אבל כל זמן של נחתם לאו מעשה הוא ואתי דיבורא ומבטל דיבורא. מזה משמע שהמונח "מעשה" אינו חל על כל חפץ ממשי או כח פעולה פיזית, אלא דוקא על פעולה שיש בה נ"מ להלכה, פעולה הלכתית, רק זה חשוב כמעשה – כגון גט שנחתם.

וכזה נוכל לומר לגבי ביטול חמץ, כשמבטל את החמץ לראשונה הרי זה פעולה הלכתית, שהגמרא בו"ב ע"ב מביאה בשם רבי אליעזר ששני דברים אינן ברשותו של אדם ועשאן הכתוב כאילו ברשותו, ואחד מהם הוא חמץ ממש שעות ולמעלה, כך שעובר על מצוות ב"י וב"י, וכשמבטל את החמץ בלבו או בפיו הריהו משנה את הסטאטוס שלו וניצל מלעבור על האיסורים של ב"י וב"י, ולפי"ז הביטול (הראשון) הוא לא בגדר סתם דיבור או מחשבה אלא מעשה, משא"כ המחשבה השנייה שאין בה משום צורך או אישור הלכתי, אלא שיצר האכילה תקפו, ולכן אמנם צדקו דברי הרי"א שביטול חמץ בלב עדיף משאר הפקר בפה. (ועי' קצות החושן סי' רמ"ד ס"ק ג'). והרע"ב והתויו"ט יסברו שביטול חמץ הוא בגדר מחשבה ולא מעשה, ומה שע"י ביטול חמץ זה גרם להשתמש מאיסורי ב"י וב"י, זה לא נחשב כמעשה שהלא כולו שלילי, שלא לעבור על איסור, ורק מחשבה שגורמת לשינוי חיובי, כגון חתימת או נתינת הגט, יכולה להיחשב כמעשה, משא"כ בביטול חמץ, ולפיכך הוא בגדר מחשבה וא"כ הביטול שלא"כ אמנם סותר את הביטול הראשון דאתי מחשבה ומבטל מחשבה.

ועוד הוסיף רי"א להקשות על הרע"ב והתויו"ט, שאיך יכולה המחשבה השנייה לבטל את הראשונה, ועי"כ לעבור על ב"י וב"י, הלא חסר קנין כדי שהחמץ יהיה ברשותו, וא"א לומר שחצרו קנה לו כיון שע"י יעבור על איסור חמץ של ב"י וב"י. ואין לומר שזוכה ע"י הגבהה, מכיון שדבר שאסור בהנאה לא מהני בו זכות, וראיה משור הנסקל בב"ק כ"ד ע"א: "דתניא גב שור הנסקל וטבחיו משלם ד' וה', ופרכינן הלא לאו ידידיה קטבא, ע"ש, והשתא מאי קושיא היא זו, כיון שהגב נתכוון לזכות בו, א"ו בדבר שאסור בהנאה לא מהני זכות.

ולפע"ד נראה שהתירוץ מתבקש מעצמו, שמכיון שאתי דיבור ומבטל דיבור, הרי עקר את הדיבור הראשון לגמרי, ^{פסח} למשל בנידון שרבי יוחנן וריש לקיש מחולקים בקידושין נ"ט שאיש קידש אשה לאחר שלשים יום שר"י סובר שחזרת דאתי דיבור וכו', אין ספק שאם אמנם חזרה, נחשבת כאילו לא נתקדשה מעולם ומותרת לכהן. כמו"כ בנ"ד הביטול השני עקר את הביטול הראשון, והביטול הראשון כאילו לא היה ולא נברא, וא"כ החמץ עומד ברשותו כמו שהיה לפני פסח וא"צ שום קנין בכדי להחזיקו ברשותו, וא"כ לק"מ על הרע"ב והתויו"ט.

Comment [W29]: The rest of the photocopy of the article are just מקורות.

³¹ ונראה שהם הם דברי התוס' שם בד"ה אור ל"ד בודקין, וז"ל: "פ"ה שלא לעבור עליו בבל יראה ובל ימצא וקשה לר"י כיון דצריך ביטול כדאמר בגמ' ו' ע"ב הבודק צריך שיבטל ומדאורייתא בביטול בעלמא סגי אמאי הצריכו חכמים בדיקה כלל ונראה לר"י דאע"ג דסגי בביטול בעלמא החמירו חכמים לבדוק חמץ ולבערו שלא יבא לאכלו."